

SYSTEMAATTINEN METODI ILMIÖIDEN TARKASTELUSSA – ESIMERKKINÄ SYSTEMAATTINEN IHMISKÄSITYS¹

Pauli Niemelä: *VTT, emeritus-professori, sosiaalipolitiikka, erityisesti sosiaalityö, Yhteiskuntatieteiden laitos, Itä-Suomen yliopisto*

pauli.niemela@uef.fi

Janus vol. 22 (4) 2014, 361–371

Olen ottanut tehtäväkseni eritellä systemaattisen ajattelun ja tarkastelutavan kehitystä omalla tutkijanurallani. Systemaattisen metodin käytön olettaisi olevan suhteellisen yleistä ja jopa itsestään selvää. Tieteellisissä esityksissä pyritään yleensä järjestelmällisyyteen ja perusteellisuuteen. Näin ei kuitenkaan aina ole asianlaita, vaan tieteelliset löydökset saattavat olla satunnaisia ja sellaisiksi ne voivat jäädäkin, ellei niitä kytketä johonkin olennaiseen. Olisi tärkeää jäsentää sitä, mihin laajempaan ilmiökokonaisuuteen uudet löydökset kuuluvat. Tällaista tarkastelua voi kutsua systemaattiseksi. Sovellan ajattelua ihmiskäsitykseen. Olen laatinut pitkän ajan kuluessa systemaattista ihmiskäsitystä koskevan julkaisun (Niemelä 2014), jossa olen pyrkinyt hyväksikäyttämään systemaattista metodia.

SYSTEMAATTINEN AJATELUN

Systemaattisen tarkastelutavan yksi perinteinen muoto on systeemi- eli järjestelmäteoria. Voi kysyä, voivatko ihmiskäsitys ja järjestelmäteoria liittyä lainkaan yhteen? Systeemillähän viitataan yleensä ihmisen ulkopuolisiin tekijöihin, kuten tekee mm. Habermas (1984) puhuessaan yhtäältä ihmisen elämismaailmasta (Lebenswelt) ja toisaalta systeemimaailmasta (Systemwelt). Tällöin systeemimaailmalla viitataan

kielteiseen, elämismaailmaa kontrolloivaan ja jopa kolonialisoivaan elementtiin. Itse en kuitenkaan ymmärrä näin, enkä irrota elämismaailmaa jonkinlaiseksi systeemimaailman vastakohtaksi. Katson, että elämäkin muodostaa järjestelmiä, joita on viisasta tarkastella systeemiteoreettisesti. Pyrin perustelemaan väitteeni tässä puheenvuorossa. Teen sen tarkastelemalla metodista kehitystä omassa tieteellisessä ajattelu- ja tutkimustyössäni.

Kiinnostukseni systemaattiseen ajattelu- ja tarkastelutapaan virisi jo ensimmäisessä koulutuksessani, kun tein laudatur-opinnot kahteen systemaattisen teologian oppiaineeseen, dogmatiikkaan ja etiikkaan. Samaan aikaan kiinnostuin myös sosiologisesta empiirisestä tutkimuksesta, minkä seurauksena laadin laudatur- ja lisensiaattityöt kirkkososiologiaan ja sivuaineen sosiologiaan. Näin aukeni kaksi tutkimustyyppiä: systemaattis-teoreettinen ja kvantitatiivis-empiirinen, joita olen sittemmin käyttänyt tutkimustyössäni. Humanistisissa, teoreettisen ja käytännöllisen filosofian laudaturopinnoissa vahvistin filosofista ajattelua. Pehdyin ajattelun historiaan ja erilaisiin suuntauksiin sekä etsin itselleni sopivaa filosofista metodiikkaa ilmiöiden tarkasteluun. Sittemmin koulutukseni kolmannessa vaiheessa vahvistin empiiristä tietämystäni sosiaalipolitiikan sekä

sosiaalipsykologian laudatur-opinnoilla. Empiiriset lisensiaatti- ja väitöskirjatyöt laadin sosiaalipolitiikkaan painottuen sittemmin sosiaalityön tutkimukseen, jossa olen viihtynyt erinomaisesti. Onhan alalla kyse syvästi inhimillisten ja sosiaalisten ilmiöiden hahmottamisesta.

Ensimmäisessä koulutuksessani yksi keskeinen metodinen suuntaus oli toki hermeneuttinen tekstianalyysi, esimerkiksi eksegetiikassa. Vanhojen tekstien tutkiminen perustuu niiden ymmärtämiseen kunkin ajan taustaa ja tarkoituksia vasten. Tämän kaltaisten historiallis-kielellisten analyysimenetelmien käyttö voi kuitenkin olla varsin monenkirjavaa, kuten äärimuodoissaan fundamentalistista tai liberalistista, sisältäen niiden välillä useita eri luku- ja tulkintatapoja. Historiallinen metodi oli joka tapauksessa se, jota en tullut jatkaneeksi omis-sa opinnoissani enemmälti.

DIKOTOMIAT JA NELIKENTÄT

1960- ja 1970- luvulla opiskellessani filosofiaa perehdyin niissä vallitseviin luokitteluihin, kuten osituksiin perustuvaan malliin, jossa yritettiin ratkaista kehityksen etenemistä. Mallissa luokiteltiin kappaleet ensin ei-elollisiin ja elollisiin, sitten elolliset ei-aistiviin ja aistiviin ja sen jälkeen vielä aistivat ei-järjellisiin ja järjellisiin. Näin päästiin lopulta ihmiseen, joita sitten voitiin edelleen luokitella eri tavoin. Toki filosofiassakin on kehitytty sittemmin erityyppisiin analyyseihin (mm. logiikan monet eri muodot).

Vastaavasti 1960- ja 1970 luvuilla Helsingin yliopiston sosiologian professori Erik Allardt luennoi Porthanian suuren

luentosalin täydelle kuulijakunnalle sosiologiasta. Allardt tarkasteli yhteiskunnan rakennetta ja sosiaalista painetta muun muassa työnjaon ja yhdenmu-kaistavan paineen käsitteillä. Tarkastelutapana oli ns. nelikenttäanalyysi. Se puhutteli opiskelijoita tuohon aikaan ja niinpä itse kukin halusi käyttää nelikenttää; kahden muuttujan ristiintaulukointia, joilla kummallakin muuttujalla on kaksi arvoa. Näin luokiteltiin ilmiön ääripäät.

Tällaiset luokitteluun perustuvat analyyisit, ovat ne sitten dikotomioita tai nelikenttiä, kuvaavat kuitenkin hyvin vajavaisesti monimutkaisia ilmiöitä. Niillä päästään yhtäältä yksinkertaisiin ratkaisuihin ja toisaalta esimerkiksi tyy-pittelyyn, jollaista olen itsekin käyttänyt. Tämänkaltaista kysymyksen aset-telua tarkoitettaessa ne ovat toimivia ja riittäviä. Ne soveltuvat myös staattisiin ilmiöihin, mutta dynaamisiin ilmiöihin niiden käyttö on vajavaista.

MONIMUUTTUJA-ANALYYSIT

Professori Olavi Riihisen (1965) fak-torianalyttisessä tutkimuksessa teol-listuvasta yhteiskunnasta ja sen raken-teesta oli myös kiinnostuksen kohteena durkheimilaiset tulkinnat sosiaalisen maailman osatekijöistä. Omaksuin em-piiristen monimuuttujamenetelmien käyttämisen, joita sovelsin monipuoli-sesti omassa väitöskirjassani. Samoihin aikoihin hakeuduin sosiaalipolitiikan assistentiksi Helsingin yliopistoon. Siir-sin tuolloin, 1970-luvun puolivälissä, systemaattisen ja filosofisen metodiikan syrjään ja omaksuin empiirisen tutki-mustavan. Elettiinhän Suomessa kvan-titatiivisen tutkimuksen kultakautta.

Samaa linjaa jatkoin sittemmin Kuopion yliopistossa, yliopiston laajassa väestötasoisessa empiirisessä turvattomuustutkimuksessa.

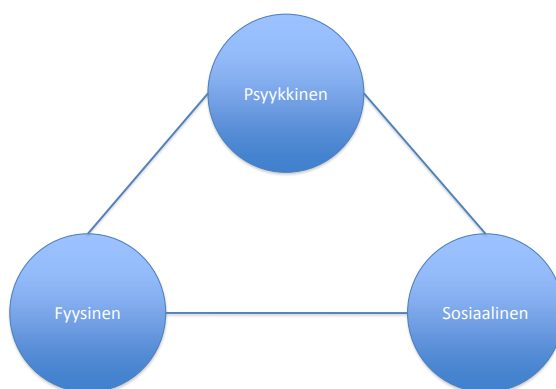
**PUROLAN MALLI – ESIMERKKI
SYSTEMAATTISEN METODIN
KÄYTÖSTÄ SOSIAALITETEISSÄ**

Helsingin yliopiston ajoilta myös sosiaalipolitiikan professori Tapani Purola vaikutti ratkaisevasti ajatteluuni ja ilmiöiden jäsentämiseen. Tuona aikana 1970- ja 1980- luvuilla puhuttiin paljon ns. ”Purolan mallista”. Siinä Purola (1971) käytti hyväkseen systeemiteoreettista ajattelua, kun hän kontekstoi ihmisyksilön sairauden/terveyden tilaa kahden eri järjestelmän, luonnon ja sosiaalisen järjestelmän kannalta.

Purola tarkastelee mallissaan sairautta/terveyttä ensinnäkin yksilön psyko-fyysisen järjestelmän kannalta (sairaus-

terveys psyko-fyysisen järjestelmän toiminnan tilana) ja toiseksi yksilön sosiaalisten kytkentöjen kannalta (sairaus-terveys sosiaalisena tilana). Kolmanneksi hän puhuu sairaudesta ja terveydestä yksilön tiedostuksen kannalta (sairaus-terveys koettuna tilana). Malli ja sen muut johdannaiset puhuttelivat allekirjoittanutta, kuten monia muitakin, systemaattisuudellaan.

Sosiaalipolitiikan laitoksella me nuoret tutkijanalut istuimme ja pohdimme professori Purolan johdolla asioiden jäsentämistä ns. kolmipallukka-malleilla. Nelikenttäanalyysin tilalle nousi ns. kolmipallukkamallin käyttö ilmiöiden tarkastelussa (kuvio 1). Kolmen muuttujan, toistensa kanssa suhteisiin asettaminen jäseni monia ilmiöitä paremmin kuin kahden muuttujan ristiintaulukointi. Aloin omaksua ajattelun, jonka mukaan maailmaa ja sen ilmiöitä kannattaa kuvata kolmiulotteisesti, ei kaksiulotteisesti.

Kuvio 1. ”Kolmipallukka” -tarkastelumalli

Tämä vaihe vahvasti allekirjoittaneen osalta systeemistä ajattelutapaa. Omaan ajatteluuni systemaattisen metodin käyttö meni siis helposti läpi. Olinhan omaksunut sen alun perin jo dogmaattikasta ja etiikasta. Tuohon aikaan valmistelimme Purolan johdolla teoksen ”Sosiaalityön kehittäminen”, jossa luonnostelin ensimmäisen systemaattisen metodin käyttöön perustuvan esitykseni holistisesta ihmiskäsityksestä ja liitin sen samalla sosiaalityöhön (Niemi 1986).

Ihmistä on yleisesti alettu jäsentää käsitteillä ”fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen”. Hieman erilaisen jäsentämistavan on tarjonnut Lauri Rauhala (1989) omassa ihmiskäsitys-analyysissaan. Hän käyttää käsitteitä ”kehollinen, tajunnallinen ja situationaalinen”. Käsitteet ”fyysinen ja kehollinen” sekä ”psyykinen ja tajunnallinen” ovat samansisältöisiä – olkoonkin, että Lauri Rauhala pitää psyykkistä tajunnan alempana muotona ja henkistä sen korkeampana, ihmismäisenä muotona. En käy tässä väittelemään aiheesta, koska olen käsitellyt sitä julkaisussa *Systemaattinen ihmiskäsitys* (Niemi 2014).

Mutta mikä erottaa sosiaalisen ja situationaalisen käsitteet? Tämä on jäänyt monesti epäselväksi. Yhtäältä, käsite sosiaalinenkin on jäänyt epäselväksi. Tarkoitetaanko sillä mikro- vai makrososiaalista vai jopa molempia yhdessä? Toisaalta, mitä Rauhala (1989, 27 ja 35–45) viime kädessä tarkoittaa, kun hän puhuu situationaalisuudesta, ”olemassaolosta suhteina todellisuuteen”. Osa siitä on kohtalonomaista (sukuun, perheeseen jne. liittyvät), osa on valintojen seurausta (esim. koulutus-, työ- ja ammattirooli).

Situationaalisuus on kuvaava käsite sosiaalityön kannalta. Lauri Rauhala (1989, 115–119) ottaakin esimerkiksi sosiaalityön, jolla pyritään vaikuttamaan tilanteen eli tilanteen suotuisammaksi muuttamiseen. Mutta onko situationaalisuus ontologinen käsite, kuten on sosiaalinen suhde-käsite? Minulle tuotti myös vaikeuksia sijoittaa toiminnan käsite kyseiseen kolmipallukka-malliin. Se olikin yksi syy siihen, että aloin etsiä muunlaista jäsenystapaa. Mutta samalla olen toki käyttänyt kolmipallukkamallia monessa eri yhteydessä.

Pitäessäni virkaanastujaisesitystäni 6.5.1986, käytin ”fyysis-psyykkis-sosiaalista” jäsentämistapaa puhuessani lääketieteen, hoitotieteen ja sosiaalityön työnjaosta ihmisen hoitamisesta ja ihmisestä huolehtimisesta. Esitelmässä pyrin systematisoimaan samalla ihmistä luonnon ja yhteiskunnan olentona. Jäsenitys jäi kuitenkin tietyllä tavalla ”torsoksi”, koska en tuolloin tehnyt selkeää eroa ”sosiaalisen” käsitteen eri merkityksistä, sen mikro- ja makrotasoisista. Pyrin ahtamaan samaan malliin yhteiskunnan organisoitumista. Joka tapauksessa esitys oli yritys jäsentää fyysis-psyykkis-sosiaalista kokonaisuutta sairaalan ammattien työnjaon, erilaisten kohdealueiden ja ongelman määrittelyjen näkökulmasta.

Sitten olen käyttänyt 1970- ja 1980-luvuilla monissa tutkimuksissa kyseistä tarkastelutapaa, mm. pyrkiesäni jäsentämään ihmisen tarveteoreettista olemusta, johon antoi virikkeitä Riikisen ajattelutapa. Kolmipallukkamalli soveltuu hyvin kuvaamaan mm. Alderferin (1972) käsitteistöä, kun hän kuvaa toimeentulon, liitynnän ja kasvun tarpeita (ERG). Ne osuvat toimin-

nallisesti yksiin ”fyysinen, sosiaalinen ja psyykkinen” jäsenystävän kanssa.

Kolmipallukka-tarkastelutapa jäsenyydelle ottamalla huomioon pallukoiden väliset kytkennät ja eri ilmiöiden kosketuspinnat. Esimerkiksi ns. kuuden D:n teoria kuvaa, miten ongelma yhdessä ihmisen osakokonaisuudessa – tässä tapauksessa fyysisessä osajärjestelmässä ilmenevänä tautina – aiheuttaa ongelmia myös muihin ihmisen osakokonaisuuksiin ja samalla niiden välisiin kytkentöihin. Mallin mukaan fyysinen tauti (Disease) aiheuttaa psyko fyysisistä epämukavuutta (Discomfort), psyykkistä ahdistusta ja tuskaa (Distress), psykososiaalista tyydyttymättömyyttä (Dissatisfaction), fyysis-sosiaalista kyvyttömyyttä (Disability) sekä lopuksi sosiaalista haittaa (Disadvantage). Näin ”purolamainen” sairauden 6 D teoria on selvästi vienyt kolmipallukka-malli ajattelua eteenpäin.

PALLUKKAMALLIN OSATEKIJÖIDEN ERISUUNTAISET MERKITYKSET

1970-luvun lopulla ja 1980-luvun alussa laadin käsikirjoituksen ”Johdatus sosiaalikirjittämään”. Siinä tarkastelin ”kehityksen ja tuhon logiikkaa”. Tarkastelu perustui kolmipallukkamallin käyttämiseen ikään kuin erisuuntaisten veto voimien kuvaajana. Tuhosuunnalla tarkoitin kehitykselle vastakkaista suuntaa. Pallukoiden sisällöt ja niiden väliset suhteet ennakoivat dialektisen metodin kehittymistä ajattelussani. Niissä on jo havaittavissa ”teesi - antiteesi - synteesi” logiikan piirteitä. Tämä käsikirjoitus on säilynyt – ja varmaan säilyy edelleen – pöytälaatikossa. Dialektista ajattelua olen kuitenkin käyttänyt hyväksi ana-

lysoidessani ”evoluution evoluutiota” (Niemelä 2013).

Pallukoista on myös mahdollista jäsentää eri suuntiin lähteviä ilmiöitä. Esimerkiksi ”fyysis-psyykkinen” voi ilmetä niin sanottuna fysiologisena psykologiana, kuten suuntausta aikaisemmin kuvattiin. Suuntaus kohdistaa tutkimusta neuropsykologiaan ja nytemmin aivotutkimukseen. Käsite ”psyko-fyysinen” taas ilmentää niitä ilmiöitä, joista puhumme psyko-somaattisina oireina. Vastaavasti ”sosiaalis-psyykkinen” käsitepari voi ilmetä sosiaalisena psykologiana eli sosiaalipsykologiana, joka suuntaa tutkimustaan ihmiseen ryhmän jäsenenä, sosiaalistuvana olentona jne. ”Psyko-sosiaalinen” käsitepari on taas sosiaalityölle keskeinen käsite, jossa työ suuntautuu ihmiseen psyykkisesti painotettuna, mutta sosiaalisena olentona. ”Psykososiologia” voisi tuottaa tietoa näistä ns. psyko-sosiaalisista ilmiöistä, mutta meillä ei ole sen nimistä oppiainetta. Ja onko meillä ”fyysis-sosiaalisen” ilmiön ”fysiologista sosiologiaa”? Ja vastaavasti mitä olisi sosiaalis-fyysinen?

KEHITYKSEN EMERGENTTINEN ”KAARIMALLI” ELI TASOIHIN PERUSTUVA ANALYYSI

Sittemmin tulini havaitsemaan ja ymmärtämään, että kyseinen tarkastelutapa, vaikka se onkin jo suhteellisen monipuolinen, on kuitenkin rajallinen kuvaamaan monipuolisia ilmiöitä. Aloin myös ottaa huomioon ajattelussani ja tarkastelussani yhä selvemmin kehityksen systematiikan eli sen, millä tavalla ja missä järjestyksessä kehitys on tuottanut emergenttisesti ihmisjärjestelmään erilaisia osajärjestelmiä. Halu-

sin yhä kiihkeämmin selvittää, miten ihminen on rakenteistunut eli millainen rakenne ihmisellä on ja miten hänen toimintaansa voidaan jäsentää.

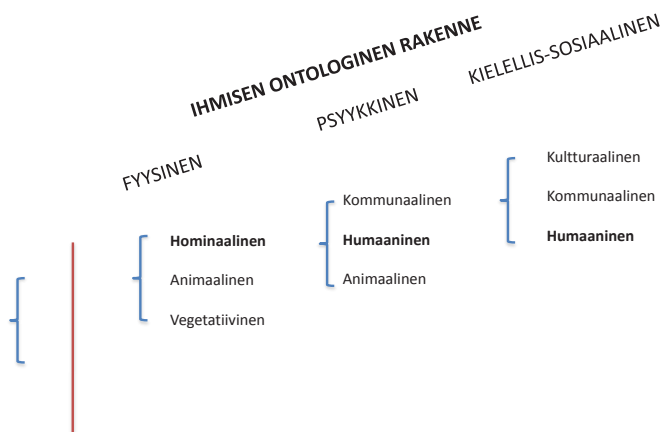
Ajattelussani alkoi intuitiivisesti jäsen-tyä tarkastelutapa, jossa keskeistä on ilmiöiden tasojen mukaan ottaminen samaan tarkasteluun ja asettaminen suhteeseen toistensa kanssa. Aloin jäsentää ajattelussani kehitystä (evoluutiota) ja sen periaatteita tasomallin avulla. Olihan filosofiassa jo pitkään puhuttu olevaisuuden erilaisista tasoista (level-käsitteellä). Pitkän, noin 30 vuoden mittaisen ajattelukauden aikana olen tullut entistä vakuuttuneemmaksi kyseisen tarkastelutavan hedelmällisyydestä muun muassa ihmistä kuvattaessa. Tarvitaan relevanttia systematisointia, jotta ilmiöitä ja kehittyviä olioita voidaan ymmärtää osajärjestelminä ja kokonaisuuksina eli koko järjestelmänä, holistisesti.

Olennaista tällöin on osajärjestelmien tasojen yhtäaikainen tarkastelu. Ihmistä ei kuitenkaan jaotella osiin, vaan ihmisen rakenne konstruoidaan tavallaan evoluutiota jäljittelemällä. Relevantti tarkastelukulma suuntautuu siis alhaalta ylös (bottom-up), ei ylhäältä alas (top-down), joka olisi osittamista ja pilkkoiisi ihmistä osiin. Kritiikki systeemiteorian käyttöön ihmistä analysoidessa (esim. Nieminen 2003) perustuukin usein juuri tuohon näkökulmaan, ihmisen osittamisen ajatukseen. Sehän tuottaisi virheellisen kuvan ihmisestä. Sen sijaan pidän ”alhaalta-ylös” suuntautuvaa, evolutionaarista tarkastelutapaa relevanttina. Sitä voisi kutsua ”kehityksen emergenttiseksi kaarimalliksi”.

Millä tavalla kehitys sitten rakenteistuu? Miten ihminen on rakenteistunut? Millainen on ihmisen rakenne? Avaan ”kaarimalli- ajattelulla” tätä kehityksen systematiikkaa. Samalla väitän, että kehityksellä vaikuttaisi olevan tietty uni-versaalinen rakenteistumisen periaate, jota olen esitellyt kansainvälisessä artikkelissa (Niemelä 2013). Kaarimallitarkastelussa tiedostin siis ensin tasoihin perustuvan emergenttisen kehityksen. Tällöin kehityksen emergenttinen kaarimalli kuvaa sitä, miten kehittyvän ja jo kehittyneen olion evoluutiossa jokainen ilmenevä emergenttinen osajärjestelmä olisi aina kolmitasoinen.

Olennaista kehitykselle näyttää olevan, että uusi emergenttinen, kehityksellinen osajärjestelmä perustuu edellisen osajärjestelmän ylimpään tasoon ja rakentuu sen varaan. Tällöin kuitenkin sen alin taso pitäytyy edellisen osajärjestelmän keskimmaisella tasolla ja sen ylin taso ylittää aina aiemman osajärjestelmän ylimmän tason (kaaret osoittavat sen konkreettisesti, kuvio 2).

Ihmisen fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen osajärjestelmä käsittää kukin kolme kehityksellistä tasoa. Fyysisen tasot ovat vegetatiivinen, animaallinen ja hominaallinen. Psyken tasot taas jäsenyivät animaaliselta tasolta alkaen. Niinpä niitä voidaan jäsentää alustavasti jopa samoilla käsitteillä. Voitaneen puhua psyken animaalisesta, humanisesta ja kommunaalisesta (moraalisesta) tasosta. Vasta fyysisesti hominaalisella, ihmismäisellä tasolla, ilmenevät kaikki nämä psyken tasot. Ja lopuksi sosiaalisen osajärjestelmän tasot rakentuvat alkaen humaniselta tasolta jatkuen kommunaaliselle ja päätyen kulttuuriselle tasolle. Vasta psyykkisesti kommunaalisella,

Kuvio 2. Kehityksen emergenttinen tasoihin perustuva ”kaarimalli” – ihmisjärjestelmän rakenteistuminen

yhteistajunnan tasolla ilmenevät kaikkien nämä kielellis-sosiaalisen ilmiön tasot. Ne eivät voi toimia ilman yhteisyyttä.

Näin evoluutio toteuttaa systemaattisesti uuden emergenttisen tason syntyä eli kokonaan uuden, edelliseen palautumattoman (redusoitumattoman) osajärjestelmän syntyä. Tällä tavalla jäsentäen saadaan kuvattua relevantisti evoluution emergenttinen systematiikka. Evoluutio ei voi ylittää näitä emergenttisiä, edelliseen osajärjestelmään perustuvia, hyppäyksellisiä osajärjestelmiä ja sen tasoja. Sen vuoksi voidaan olettaa, että kyseiset osajärjestelmät ovat analogisia kehityksen eri oliojärjestelmien osalta (Niemelä 2013).

IHMISEN OSAJÄRJESTELMÄT, NIIDEN EMERGENTTINEN RAKENTEISTUMINEN JA FUNKTIOT

Samalla kun aloin hahmottaa systemaattisesti edellä kuvattua ihmisen emergenttistä rakenteistumista kol-

meksi ontologiseksi osajärjestelmäksi, joilla kullakin osajärjestelmällä on kolme tasoa, aloin jäsentää ajatusta rakenteen (ontologian) ja toiminnan (funktionaalisuuden) keskinäisestä suhteesta. Erityyppisillä osajärjestelmillä on omintakeiset funktiot. Ihminen on ontologisena järjestelmänä samalla aina funktionaalinen.

Kuvio 3 pyrkii ensinnäkin havainnollistamaan sitä, että ihmisellä on syntetisöimisensä mukainen organisatorinen substanssi-osajärjestelmä. Funktionaalisesti substanssi-osajärjestelmä toimii samalla koko järjestelmän resurssina ja välineenä. Ihmisellä ihmiskeho biologisena organisaationa (organismina) on kaiken perusta ja lopuksi toiminnan väline. Tämä substantiaalinen organisaatio kehittyy täysin kulloinkin kyseessä olevan ympäristön ehdoilla. Ajattelua voi siis jatkaa myös muista ympäristöistä kehittyviin olioihin (Niemelä 2013).

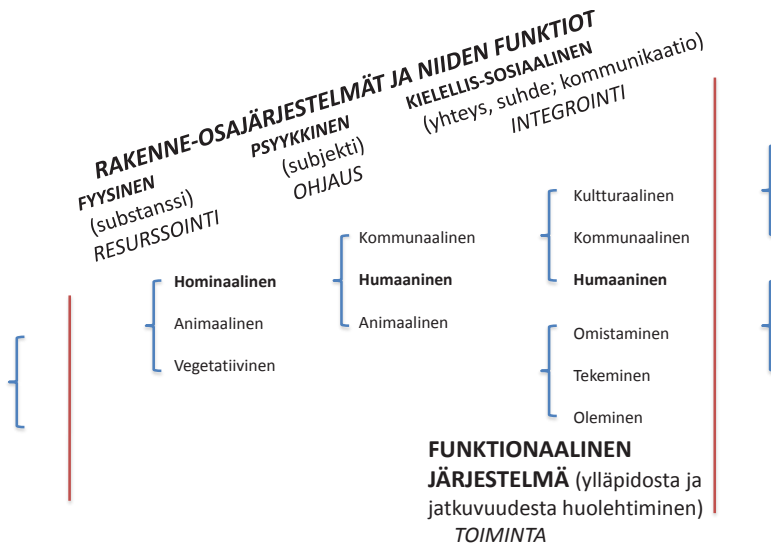
Toiseksi kuvio osoittaa sen, että järjestelmälle kehittyä omintakeinen

subjekti-osajärjestelmä. Ihmiselle on evoluutiiossa kehittynyt tunnistettava ohjausosajärjestelmä eli tajunta. Subjektin tehtävänä on olla tietoinen omasta tilanteestaan. Sen tehtävänä on niin ikään ohjata tavoitteita, päätöksentekoa ja toimeenpanoa toiminnan toteuttamiseksi. Ihmisen ohjausosajärjestelmä on kehittynyt emergenttisesti organismin kehittymisen myötä sen yhdeksi keskeiseksi osajärjestelmäksi, sen subjektiviteetiksi. Lisäksi ohjausosajärjestelmän tehtävänä on muun muassa antaa kokemusmerkitys yhteydenpidolle muiden ihmisten kanssa.

Kolmanneksi kuviossa havainnollistetaan, että kehityksessä on rakenteistunut ihmisen ohjausosajärjestelmän vaaraan emergenttisesti tärkeä yhteyttä ja suhdetta ylläpitävä osajärjestelmä. Se perustuu ihmisellä kielellisyyteen. Sekä subjekti- että yhteys-osajärjestelmän osalta kehitys on ylöspäin suuntautuvaa.

Tällöin ihmisen yhteys-osajärjestelmän kehitys on emergenttisesti abstraktein, edellyttäen kokemuksellisen ohjausosajärjestelmän olemassaoloa. Yhteys-osajärjestelmän funktiona on kommunikaation avulla sosiaalistaa ja integroida yksilö muiden yksilöiden kanssa. Ilman yhteys-osajärjestelmää ihmiset eivät voisi koordinoida esimerkiksi omaa toimintaansa suhteessa muihin.

Lopuksi on mainittava koko järjestelmärakennetta ylläpitävä ja jatkuvuutta turvaava toimintaosajärjestelmä. Se on muotoutunut ensin ihmisen käyttäytymisjärjestelmäksi (eto), joksi sitä usein edelleen kutsutaan. Kehityksen myötä siitä on syntynyt monipuolinen toimintaosajärjestelmä, jonka funktiona on kaikin tavoin ylläpitää ihmisen säilymistä ja jatkuvuutta sekä edelleen kehittää hänen selviytymisedellytyksiään muun muassa ympäristöä muokkaamalla. Resurssiosajärjestelmä

Kuvio 3. Ihmisen osajärjestelmät, niiden emergenttinen kehityskulku ja funktiot; systeemi-teoreettinen jäsennys rakenteesta ja toiminnasta

on toiminnan välineellinen perusta. Ohjausosajärjestelmä taas ohjaa toimintaosajärjestelmää. Samalla toimintaa ja yhteyttä ylläpitävät osajärjestelmät toimivat kiinteästi yhdessä.

Kuviossa 3 on jonkin verran samoja elementtejä ja funktioita kuin sosiologi Talcott Parsonsin (1937 ja 1967) yhteiskuntaa ja osin muitakin järjestelmiä funktionalistisesti kuvaamassa AGIL-järjestelmässä. Siinä A (Adaptation) kuvaa resurssien tuottamista koskevia järjestelmiä yhteiskunnassa kuten taloutta. G (Goal-Attainment) kuvaa päätöksentekoa koskevia yhteiskunnan järjestelmiä kuten politiikkaa I (Integration) kuvaa kiinteydestä huolehtivia yhteiskunnan järjestelmiä kuten kirkkoa ja tiedotusvälineitä. Vielä L (Latency) kuvaa jatkuvuudesta ja jännityksen laukaisemisesta huolehtivia järjestelmiä yhteiskunnassa, kuten koululaitosta.

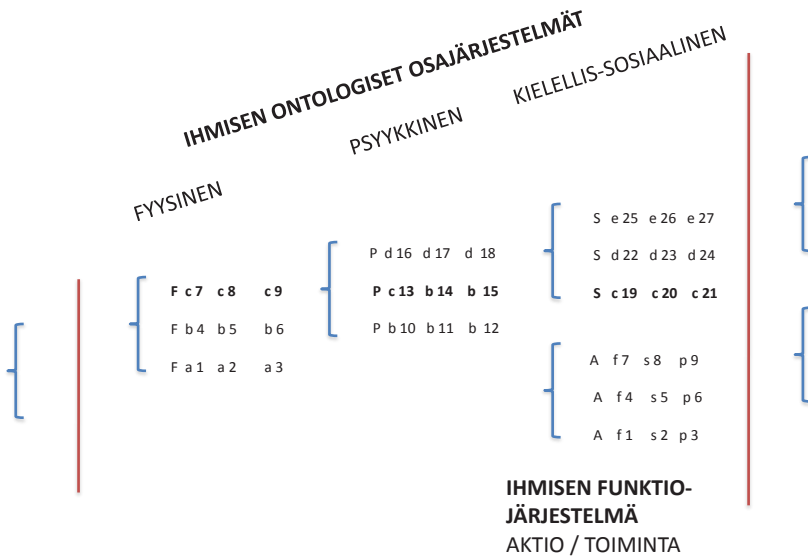
Parsonsin nelikenttänä kuvaama AGIL-järjestelmä ei kuitenkaan tunnista yhteiskunnan evolutiivisten osajärjestelmien dynamiikkaa eikä osajärjestelmien rakenteistumista emergenttisesti omaehtoisesti toimivaksi kokonaisjärjestelmäksi. Päinvastoin Parsons esittelee mallinsa staattisen nelikentän avulla, jonka muuttujiksi hän asettaa järjestelmän ulkoiset vs. sisäiset tehtävät ja järjestelmän pitkäaikaiset vs. lyhytaikaiset tehtävät. Tällainen nelikenttäanalyysi ei siis mahdollista yhteiskunnan rakenteistumisen ymmärtämistä osajärjestelmien kautta kokonaisuudeksi, koko yhteiskunnaksi – eikä se ei ymmärrä yhteiskunnan eri osajärjestelmien keskinäistä rakentumissuhdetta.

KEHITTYNEEN IHMISEN OSAJÄRJESTELMIEN ULOTTUVUUDET JA TASOT – IHMISEN SYSTEMAATTINEN TARKASTELUMALLI

Kehityksen emergenttiset, ”kaarimalin” mukaiset, osajärjestelmät jäsentyivät edelleen, kun tiedostamisen seuraavassa vaiheessa tulini vakuuttuneeksi, että eri osajärjestelmien tasoihin perustuva tarkastelu on riittämätön kuvaamaan ihmisjärjestelmää ankaran systemaattisesti ja jäännöksettömästi. Ihmistä edelleen jäsenettäessä alkoi vahvistua näkemys, että tasojen ohella kussakin osajärjestelmässä olisi myös kolme ulottuvuutta. Ihmisjärjestelmä moninaisuudessaan ja laajuudessaan alkoi hahmottua. Olen avannut näitä ulottuvuuksia seikkaperäisesti julkaisussani (Niemelä 2014). Tässä yhteydessä niiden avaaminen ei ole mahdollista kuin symbolisesti esitettyinä.

Esittelen seuraavaksi sen systeemi-teoreettisen tarkastelumallin, jonka avulla aloin jäsentää ihmisen osajärjestelmien kehitystasoja ja niiden ulottuvuuksia. Tarkastelulla pyrin osoittamaan (symbolisesti numeroiden ja kirjainten avulla) ihmisen kehityksen myötä emergenttisesti syntyneet yhdistävät, integroivat tasot ja ulottuvuudet. Niitä kumpaakin on kaikissa osajärjestelmissä kolme (3), joten kaikkiaan tarkasteltavia osatekijöitä on kussakin kolmessa osajärjestelmässä yhdeksän (9). Ja kun rakenteellisia osajärjestelmiä on kaikkiaan kolme (3), on ontologisessa rakennesysteemissä kaikkiaan erotettavissa 27 osatekijää. Ihminen rakentuu siis kolmen osajärjestelmän muodossa.

Lisäksi ihminen toimii näiden osajärjestelmien tarjoamissa puitteissa eli hänellä on toimintaosajärjestelmä, joka koos-

Kuvio 4. Ihmisen rakenne (3^3) ja toiminta (3×3). Evoluution systematiikka.

tuu niin ikään yhdeksästä (9) tekijästä. Tätä toiminta-analyysiä olen esitellyt jo aikaisemmin (esim. Niemelä 2009). Kaikkiaan ihmisen systemaattisessa tarkastelussa voidaan siis erottaa peräti 36 eri osatekijää. Tätä kutsun systemaattiseksi ihmiskäsitykseksi.

Kuviosta 4 ilmenee, miten ihminen kehittyneenä olentona rakentuu eri osajärjestelmien puitteissa. Osajärjestelmän ”fyysinen” alin taso, ihmis-organismien vegetatiivinen taso, ei saa jatkoa seuraavalla osajärjestelmällä. Samaten osajärjestelmän ”sosiaalinen” ylin taso, ihmisen kulttuuris-sosiaalinen taso, ei saa jatkoa tämän järjestelmän puitteissa. Mutta se saa jatkoa seuraavan järjestelmän puitteissa, jonka alkuna se toimii. Siihen viitataan kuviossa kaarella, joka kuvaa uuden oliojärjestelmän rakentumisen alkua. Vastaavasti toisen, alempana sijaitsevalla kaarella merkityn, uuden oliojärjestelmän alkuna on toiminta. Ja

on huomattava, että ihminen on näiden kummankin uuden oliojärjestelmän alkio. Ilman ihmistä niitä ei olisi. Puhutaan perheestä yhteiskunnan perusoluna. Näin alkaa toteutua evoluution koko dialektiikka (Niemelä 2013).

Ihmisen ontologista rakennetta tarkemmin tutkittaessa huomiota kiinnittää psyyken keskeisyys. Ei ole sattuma, että psykologia on oppiaineena milloin missäkin tiedekunnassa: humanistisessa, lääketieteellisessä, käyttäytymistieteellisessä ja yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa. Psykologinen problematiikka on niin moninaista. Samalla on huomattava, että koko ihmisjärjestelmän ydin ulottuu fyysisen ylimmältä tasolta psyykkisen keskimmäiselle tasolle ja sieltä sosiaalisen alimmalle tasolle. Voisipa sanoa, että ytimen ydin on ihminen tietoisena ja järjellisenä olentona! Siitähän filosofiassa on puhuttu iät ajat.

VIITE

1 Puheenvuoro perustuu Itä-Suomen yliopistossa 27.9.2013 pidettyyn jäähyväisluentoon.

KIRJALLISUUS

- Alderfer, Clayton (1972) Existence, relatedness and growth. Human needs in organizational settings. New York: Free Press.
- Habermas, Jürgen (1984.) The theory of communicative action. Volume one. Reason and the rationalization of society. London: Heineman.
- Niemelä, Pauli (2014) Systemaattinen ihmiskäsitys. UNIPress Global.
- Niemelä, Pauli (2013) "The Evolution of evolution". A System-Theoretical analysis about the Evolutionary Organizing of the Different Systems of Being. Teoksessa Juhani Laurinkari & Merja Tarvainen (toim.) The Systems of Inclusion – Perspectives to Disability and the Construction of Inclusion. Studies in Comparative Social Pedagogies and International Social Work and Social Policy. Vol XXV. Bremen: Europäischen Hochschulverlag GmbH & Co: 29–47.
- Niemelä, Pauli (2009) Ihmisen toiminnallisuus ja hyvinvointi sosiaalityön teoreettisen ymmärryksen perustana. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) Sosiaalityö ja teoria.). Jyväskylä: PS kustannus: 209–236.
- Niemelä, Pauli (1986) Ihmiskeskeinen sosiaalityö: teoreettinen tarkastelu. Teoksessa Antti Karisto & Tapani Purola (toim.) Sosiaalityön kehittäminen – taustoja, reunaehdoja, näkökulmia. Oppimateriaaleja I. Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsinki: Yliopistopaino: 131–151.
- Nieminen, Markku (2003) Yleinen systeemiteoria ja tietojärjestelmätieteen käytäntö. Johdatus tietojärjestelmätieteeseen. Turun yliopisto, Informaatioteknologian laitos. Oheismateriaali. Moniste.
- Parsons, Talcott (1967) Sociological Theory and Modern Society. New York: Free Press.
- Parsons, Talcott (1937) The structure of social action. A study in social theory with special reference to a group of recent European writers. Vol. 1. New York: The Free Press.
- Purola, Tapani (1971) Sairaus sosiaalilääketieteellisenä käsitteenä. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 9 (1): 3–11.
- Rauhala, Lauri (1989) Ihmisen ykseys ja moninaisuus. Helsinki: Sairaanhoidajien koulutussäätiö.
- Riihinen, Olavi (1965) Teollistuvan yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus. Helsinki: WSOY.